

Jiežno šneka

Kazys Morkūnas

Lietuvių kalbos institutas

Įaugom Nemuno upyne,
Šaknis tvirtai įleidom į gelmes.
Tėvų mūs dulkės, gyvos kapinyne,
Čia pašventė padangės ir žemes.
Atėjome iš amžių glūdumos
Uždegti židinius namuos.

Kazys Bradūnas

Jeigu Jiėzno apylinkių (buv. valsčiaus) žmonės imtų abejoti, kad jie galbūt šneka ne taip gražiai ar taisyklingai („grynai“) kaip kai kurie kaimynai (taip, beje, apie savo tarmę ne retai pasako ir kitų Lietuvos vietų žmonės), juos būtų galima paguosti: nuo vienu ar kitų kaimynų jų šneka ne tik kai kuo skiriasi, bet daugiau ar mažiau turi ir bendrų ypatybių. Dėl to neatsitiktinai ne visada sutapo ir kalbininkų nuomonės, kokiai didesnei tarmei šias apylinkes skirti.

Kazimieras Jaunius pirmą kartą 1899 m. rusų kalba paskelbtoje studijoje „Lietuvių kalbos priegaidės“ tas apylinkes priskyrė prie vidurio (arba viduriečių) aukštaičių, kurių plotas nuo Jōniškio šiaurėje siauru ruožu (Radviliškis, Kėdāiniai, Kaišiadōrys) nusitęsė iki Birstono, Jiėzno pietuose. Šiuo kalbininku sekė Jonas Jablonskis, Antanas Salys ir kt., vidurio aukštaičių tarmę laikydami pereinamąja tarp vakarų aukštaičių ir rytų aukštaičių tarmių.

Vidurio aukštaičiai prie pirmųjų (vakarų aukštaičių) pritampa mišriųjų dvigarsių *an*, *am*, *en*, *em* ir balsių *q*, *ę* išsaugojimu (pvz., taria: *lāngas*, *sāmtis*, *keñčia*, *pėmpė*; *kāsnis*, *skęsta*), prie antrųjų (rytų aukštaičių) – priebalsio *l* prieš *ė*, *e* kietinimu (pvz., *pelėda*¹ ‘pelėda’, *sāule/sāula* ‘saulė’, *lādas* ‘ledas’, *pēla/pēla*/*pēla*² ‘pele’, *laidžia* ‘leidžia’ *lañktas* ‘lenktas’). Vis dėlto „nosiniai“ balsiai *q*, *ę* ne visame vidurio aukštaičių plote tariami vienodai. Išsiskiria jų pietinis kampas, į kurį įeina ir Jiežno bei kai kurios kitos – Balbiėriškio, Birstono, Butrimonių, Prienų, Užuguosčio – apylinkės. Šis kampas prigludęs prie vakarų dzūkų (arba pietų aukštaičių – Semeliškių, Ōnuškio, Alytaūs apylinkių) tarmės, kurioje minėtieji balsiai *q*, *ę* žodžio kamiene ir galūnėje dėsningai verčiami *w*, *ĩ*, pvz., *grĩštas* ‘gražtas’, *kĩrsnis* ‘kašnis’, *rustėlis* ‘raštelis’, *šĩ-la* ‘šala’, *ĩžgrĩštas* ‘išgrežtas’, *skĩsta* ‘skęsta’, *paskĩs* ‘paskęs’, *gālvw* ‘galva’, *kārvĩ* ‘karvė’, *badāvĩs* ‘badavęs’, *badāvĩ* ‘badavė’. Čia sakoma ir *su lazdu* (-*u* iš senesnės galūnės *-*an*) ‘su lazda’, *su kārvĩ* (-*i* iš *-*en*), *laukĩ* (-*i* iš *-*en*) ‘lauke’. Dzūkų paribiu ir vidurio aukštaičiai (Butrimonių, Užuguosčio apylinkėse) dar gana dažnai pasako ir *ĩžuolas*, *žw̃sĩs*, *tĩrso*, *grw̃štėlis*, *gĩsta*, *nekĩs*, *paskĩs* greta *āžuolas*, *žāsĩs*, *tāso*, *grāžtėlis*, *gęsta*, *nekęs*, *paskęs*.

Tolstant nuo dzūkų, atvejų su *w*, *ĩ* vietoj *q*, *ę* vis mažėja. Retai jų pasitaiko ir Jiežno, Birstono apylinkėse. Vis dėlto tam tikrais atvejais balsis *ĩ* vietoj *ę* ir čia gana dažnas ar beveik dėsningas. Vei-

¹ Raide *ę* žymimas po kietojo priebalsio suužpakalėjęs balsis *ė*.

² Taškas dešinėje raidės pusėje aukštai rodo ilgąjį garsą, žemai – pusilgį.

kiamųjų dalyvių vyriškosios giminės vienaskaitos ir daugiskaitos vardininko formų galūnės *-ęs*, *-ę* čia paprastai tariamos su balsiu *i*, kurio ilgumas dažniausiai išlaikomas, bet ne visame plote vienodai, pvz., *gāvīs/gāvi.s/gāvis* ‘gavęs’, *rādīs/-i.s/-is* ‘radęs’, *nesipraūsīs/-i.s/-is* ‘nesipraušęs’, *turėjīs/-i.s/-is* ‘turėjęs’, *žinójīs/-i.s/-is* ‘žinojęs’, *usilīkīs/-i.s/-is* ‘užsilikęs’, *gāvī/gāvi./gāvi* ‘gavę’, *rādī/-i./-i* ‘radę’, *nesidalīni/-i./-i* ‘nesidalinę’, *nesipraūsī/-i./-i* ‘nesiprausę’, *sudėgi/-i./-i* ‘sudegę’, *turėjī/-i./-i* ‘turėję’, *žinójī/-i./-i* ‘žinoję’. Tačiau pasakoma, ypač jaunesnės kartos bei bendrinės kalbos daugiau paveiktų žmonių, ir su galūnėmis *-ęs*, *-ę*: *likės* ‘likęs’, *acijūoses* ‘atsijuosęs’, *pamėtes* ‘pametęs’, *pirkēs* ‘pirkęs’, *susitīkēs* ‘susitikęs’; *išmīre* ‘išmirę’, *isinuomāve* ‘išsinuomavę’, *pīrke* ‘pirkę’. Kitų formų galūnėse balsiai *-a*, *-e*, kilę iš *-ą*, *-ę* (**-an*, **-en*), išlaikomi, pvz., *dvāra* ‘dvarą’, *gālva* ‘galvą’, *šeimyna* ‘šeimyną’, *kā* ‘ką’, *šīta* ‘šitą’, *kārve* ‘karvę’, *žēme* ‘žemę’; *su lazdā*, *su kārve*, *laukē*.

Jiezno ir gretimose apylinkėse su *i* iš *ę* vartojami prievėksmiai (kartais ir dalelytės) *šī* (iš *šē*), *tī* (iš *tē*), *tīnāi/tīnāi/tīnāis* (iš *tēnāi/tēnāi/tēnāis*) ‘ten, tenai’, pvz., *káimas tī būvo*; *o tī žēmē kap tītnagas* (= labai kieta); *tī, kur gyvėno*; *tai jau tī negerai*; *jau tī paválgom*; *nū ir jīej tī géré*; *ir vīškā tī išdėgino*. Kai kur taip (t. y. *tī*) tariantys vietos žmonės kairiojo Nemuno kranto gyventojus, sakančius *tē* ‘tę’, net pravardžiuoja, vadindami juos *tekšiais*, *tėkšiais* (vns. vard. *tekšys*, *-ė*; *tėkšis*, *-ė*). Kai kada jiezniškiai juos dar vadina hibridiniu žodžiu *zanemūnčikais* ‘užnemuniečiais’ ir net pasišaipoma iš jų taupumo: *zanemūnčikai paršū nepjāuna – užkutēna, kad kraūjas neišbėgtu*.

Vidurio aukštaičių ploto pietinę dalį, kur dažniau ar rečiau pasitaiko *u*, *i* vietoj *ą*, *ę* tarimo atveju, A. Salys pavadino *priedzūkiu*. Taigi Jiezno apylinkės taip pat priklauso šių – priedzūkio – šnekų grupei. Kai kurie jiezniškiai patys apie save sako: *mēs ne dzūkai, mēs necikāvom* (t. y. nesakėm *čik* vietoj *tik* ir pan. – Liciškėnų k.).

Pagal kitą, 1964 m. pasiūlytą ir nuo 1965 m. kalbotyros darbuose ir mokymo programose pradėtą taikyti, lietuvių kalbos tarmių skirstymo variantą (autoriai Aleksas Girdeinis ir Zigmas Zinkevičius) visi vidurio aukštaičiai priskiriami prie vakarų aukštaičių. Pietinei jų daliai – Jurbarkas, Marijampolė, Vilkaviškis, Kaūnas, Priėnai, Kaišiadorys, Jiežnas – duotas *kauniškių* vardas. Savo fonetikos ir gramatikos ypatybėmis kauniškiai artimiausi bendrinei lietuvių kalbai.

Kauniškiai, taigi ir jiezniškiai, išlaiko ne tik minėtus mišriuosius dvigarsius (*an*, *am*, *en*, *em*) ir nosinius balsius (*ą*, *ę*), bet ir nekirčiuotų bei kirčiuotų balsių kokybę ir kiekybę. Jie visose žodžio pozicijose išsaugoja *ė*, *o* (plg. *tėvas* ir *tėvėlis*, *katės* ir *kātės*, *sākė*; *sōdas* ir *sodėlis*, *šakōs* ir *šākos*, *sāko*), ilguosius *i* (*y*, *ī*), *u* (*ū*, *ų*), nors nekirčiuoti kalbos sraute kartais ir sutrumpinami iki pusilgių, pvz., *gīvulīs* ‘gyvulus’, *gīvulī/gīvuli* ‘gyvulį’, *grūdāi* ‘grūdai’, *sūnu/sūnu* ‘sūnų’, *piēturs/piētus* ‘pietūs’. Trumpieji kirčiuoti balsiai *i*, *u* neilginami, t. y. išlaikomi trumpi, pvz., *kītas*, *līko*, *mīškas*, *gūli*, *rūdas*, *išveda*, *nūveda*, *sūneša*. Trumpi išlieka ir priešdėlių kirčiuoti balsiai *a*, *e* (pvz., *ātneša*, *pādeda*, *prāveda*, *nėveda*), įvardžiuose *māno*, *tāvo*, *sāvo* ir kitais atvejais.

Nuo kauniškių Jiezno šnekta iš esmės nesiskiria ir žodžių, jų formų kirčiavimu: kirtis iš galūnės neatitraukiamas, plg. *dienā*, *sūnūs*, *tvorā*, *mokyklā* (tik tolėliau į šiaurę, už Kaišiadorių, Žalsių tokiais atvejais kirtis atitraukiamas į ilgą priešpaskutinį skie-menį). Vis dėlto nukrypimų nuo norminio kirčiavimo ar nesutapimų su juo pasitaiko. Kartais, ypač kalbos sraute, galima išgirsti ir *septjīni* ‘septyni’, *aštuōni* ‘aštuoni’, *devjīni* ‘devyni’, *peñkti* ‘penkti’, *septiñti* ‘septinti’, *deviñti* ‘devinti’ (vietoj kelintinio skaitvar-

džio *aštuontas* sakoma *aštuontas*), *keliōse viētose* 'keliosė viētose', *rugienōse* 'rugienosė', *Butrimonysė* 'Butrimonysė', *vīenas brōlis žentuosė* 'žentuosė' (nuėjęs į žentus). Kitaip gali būti kirčiuojami ir atskiri žodžiai, pvz., *mokýtojas* 'mókytojas', *derliūs* 'deřlius' (*būvo gėras derliūs*), *skerdžiūs* (4 kirčiuotė) greta *skeřdžiūs* (2 kirčiuotė), *sodžiūs* 'sōdžiūs', *mokestīs* ir *mōkestis*, *rūpestīs* 'rūpestis'. Pavardės su priesaga *-onis* dažniausiai kirčiuojamos galūnėje ir linksniuojamos kaip *dantīs*, *dantiēs* (jiezniškiai pasako ir *dantijs*, *dañčio*), pvz., *Gudoniīs*, *Gudoniēs* (pasako ir *Gudónis*, *Gudónio* – Dvarėliškiai), *Palioniīs*, *Palioniēs*, su *Palioniñ*.

Didelėje kauniškių ploto dalyje (jai priklauso ir Jiezno apylinkės) kirčiuotų tvirtapradžių mišriųjų dvigarsių *il*, *im*, *in*, *ir*, *ul*, *um*, *un*, *ur* pirmieji dėmenys *i*, *u* ilginami, tariami beveik kaip *y* (*ř*), *ū* (*u*), pvz., *kýlpa* (*kíłpa*) 'kįlpa', *mýnkštas* 'mĩnkštas', *pýrmas* 'pĩrmas', *dúlka* (*dúłka*) 'dũlka', *stúmdo* 'stũmdo', *dúnda* 'dũnda', *kúrmis* 'kũrmis'.

Žodžio pradžios balsis *e* (sudarantis ir dvibalsio *ei* bei mišriųjų dvigarsių pirmąjį dėmenį) čia verčiamas balsiu *a*, pvz., *aglýnas* 'eglynas', *alektrà* 'elektra', *āžeras* 'ežeras', *āžios* 'ežios', *aīdavau* 'eidavau', *aīna* 'eina', *aigulýs* 'eigulys', *ailē* 'eilė', *aļgetos* 'elgetos', *aļgėsi* 'elgėsi', *ārzina* 'erzina'. Po priebalsiais besibaigiančių priešdėlių *ei* išlaikomas (pvz., *ateīna*, *pareīna*, *užeīna*), o po balsiais besibaigiančių – verčiamas *ai* (*nuaīna*) ar įterpiamas *v* (*suveīna*).

Žodžio pradžios dvibalsiai *ie*, *uo* dažniausiai „priedengiami“ aiškiau ar ne taip aiškiai tariamais priebalsiais. Prieš pirmąjį tariamas *j* ar ne toks aiškus neskiemeninis garsas *i* (žymimas raide *į*), pvz., *jīena*/*įīena* 'iena', *jīeško*/*įīeško* 'ieško', *jievà*/*įievà* 'ieva'. Tokį pridėtinį *j* tikriausiai jau gana seniai yra gavę ir tikriniai žodžiai *Jiėznas* 'miesto vardas', *Jiėzno ēžeras*, *Jiėznėlė* 'upės vardas', kurių šaknis **iez-*, manoma, paveldėta iš čia kadaise gyvenusiu lietuvių giminaičių jotvingių ir sietina su lietuvių *iež-* (plg. *iežti* 'aižyti'). Dažniausiai ne visai „gryni“ žodžio pradžioje išlieka ir priešakiniai balsiai *i*, *ė*; tariama: *įiki* 'iki', *įima* 'ima', *įilgas* 'ilgas', *įirklas* 'irklas', *įėda* 'ėda', *įėmė* 'ėmė'. Prieš *uo-*, rečiau ir prieš *u-* senesnieji Jiezno apylinkių žmonės pridėda *v* ar ne taip ryškų jo variantą *u*, pvz., *vúoga*/*uúoga*, *vuogáuna*/*uuoğáuna*, *vúosto*/*uúosto*, *vubağaut*, *uūgnį*, *vúkvedis*, *vuz* *vùpės*/*uuz* *uùpės*. Jaunesnieji šnektos atstovai jau yra išmokę tarti ir be *v/u*: *úoga*, *uogáuna*, *úosto*, *ubagáuti* 'elgetauti', *uūgnį*, *úkvedis*, *uz* *ùpės*. Pasitaiko išgirsti ir priešingą reiškinį – priebalsio *v* iš žodžio pradžios prieš balsį *o* numetimą (pvz., *okietýs* 'vokietis' – Pėlekonių k.), nors tai daugiau būdinga toliau į vakarus, kairiajame Nemuno krante, gyvenantiems kauniškiams.

Dar reikia priminti ir kalbininkų pastebėjimą, jog dvibalsis *-uo* nedideliame plotelyje, į kurį įeina Jiėzno, Birstono, Butrimonių, Nemajūnų, Puniōs ir kai kurios kitos gretimos apylinkės, apskritai tariamas kiek savotiškai, tarsi *uo* ar net *ua*, *va*, pvz., *duóna*/*duána*/*dvána* 'duona', *atiduósiu*/*atiduásiu*/*atidvásiu* 'atiduosiu'; *vanduō*/*vanduā*/*vandvā* 'vanduō'. Kaip ir daugelyje tarmių, senąsias formas *sesuō*, *šuō* Jiezno šnekte yra pakeitusios *sesuvà* (kartais ir *seserīs*), *šuvà*.

Žodelius *kaip*, *taip*, *kitaip*, *šitaip*, *visaip* jiezniškiai taria *kàp*, *tèp*, *kitèp*, *šitèp*, *visàp*. Toks tarimas būdingas ne tik nemažai daliai kairiojo Nemuno kauniškių (jį prvardžiuojami *kàpsais*), bet ir kaimynams pietų aukštaičiams, tolimesniems rytų aukštaičiams vilniškiams.

Dėl fonetinių ar morfologinių priežasčių trumpinami kai kurie žodžiai, tam tikrų linksnių, asmenų ar kitos formos:

a. Žodeliai an 'ant' (*pakabino an šakōs*), *dā 'dar' (aš dā usilīkis 'aš dar užsilikęs)*, *ji*, rodos, greta dažnesnio *ir, nōr 'nors' (parvėšim nōr pōrą vežimū)*, skaitvardžiai *dėšim* (rečiau *dėšims*), *dvīdėšim*, *trīsdešim*...

b. Vienaskaitos vietininko formos: *vienōj pīrkioj, anōj pūsej, trečiōj klāsēj, paplentj gyvėna, turiū atmintj, vandenj/vandenj; anañ káime, naujañ namė*; rečiau daugiskaitos vietininkas: *naujuōs namuōs* (dažniausiai vartojamos nesutrumpėjusios formos: *káimuose, pirtysė*).

c. Daugiskaitos naudininko formos be galūnės -s: *tėvám 'tėvams', rañkom 'rankoms', kárvėm 'karvėms', dantím 'dantims', naujím 'naujiems', kitím 'kitiems'*. Su jomis supanašėjusios ir kai kurių linksniuotųjų daugiskaitos įnagininko formos, plg. *su rañkom, su rōgėm, su dantiñ, šuniñ (šuniñ apstatytas), naktiñ (rūké ir naktiñ)*. Retos (užfiksuotos Dvarėliškių k.) šių linksnių formos su galūne -mi: *reikėjo dúot žmonėmi* (= žmonėms); *būvo su grindimī* (= grindimis) *pirkia; ginė naktimī* (= naktimis); *pradėjo váikščiūt su šunimī* (= šunimis). Visos tos formos (su -m ir -mī) – seniau vartotos dviskaitos tam tikros liekanos. Kitokių (vardininko, galininko linksnių) dviskaitos formų jiezniškai beveik nevartoja; jos keičiamos daugiskaitos formomis, pvz., *du bróliai gyvėno; rugiūs pjáuna – du lítai* (užmokestis); *Butrimonjse du namūs turėjo; dvi sėseris turėjo*. Tik senų žmonių retai pasakoma: *dū hektarū žėmės turėjo; ailiniai* (= eiliniai kareiviai) *po dū metū tarnávo*.

d. Veiksmažodžių visų nuosakų ir laikų daugiskaitos I ir II asmenų formos: *dārom, važiuojam, nōrim, bijojom, norėjom, suprātom, norėdavom, važiuodavom, žiūrėkim; dārot, būvot, važiāvot, žiūrėkit, važiuotumėt*. Rečiau pasakoma ir su galūne -ė (*nōrimė, norėjomė, bijojomė, pradėjomė, suprātomė, šokomė, būsime/būsium(ė); žinókitė*), priderinta pagal sangražines formas (*kalbamės, praūsiame, šnekėjomės; žinókitės*).

e. Būtojo kartinio laiko III asmens formos: *pastovėj / pastovėj, prasidėj, reikėj, būų, nuvažiáu, atitarnáu*. Jos vartojamos greta *pastovėjo, prasidėjo, reikėjo, būvo, nuvažiávo, atitarnávo*.

f. Bendratis: *darýt* (-t užfiksuotas ir kietas, ir minkštas; kalbos sraute dažnai priklauso nuo po bendraties einančio kito žodžio, t. y. prasidedančio kietu ar minkštu priebalsiu, užpakalinės ar priešakinės eilės balsiu), *laikýt, pašienáut, pasitráukt, pažiūrét*, greta su -ti ar -te (taria -te/te.) iš -tie (aš *nuveinū paganjyte/paganjyte; ateina paválgyte; bėrnas aī.na arkliū pėrkalte; prādeda sūkte.s/sukties*).

Viena iš būdingesnių morfologijos ypatybių, kuria jiezniškai skiriasi nuo bendrinės kalbos, – vyriškosios giminės daiktavardžių vienaskaitos naudininkas su galūne -(i)u vietoj -(i)ui, pvz., *aīguliū 'eiguliui', árkliū (árkliū sūšeria), pōnu 'ponui', tėvu 'tėvui'*. Priebalsinių ir i kamienų daiktavardžiai vyresniosios kartos žmonių pasakomi ir su galūne -i, pvz., *ākmeni, piemeni* greta *ākmeniu, piemeniu 'akmeniui, piemeniui'; āki* greta *ākiai, vāgi* greta *vāgiu 'vagiui'*. Nedėsnigai (posakiuose) galūnė -i pasitaiko ir su kitais žodžiais, pvz., *po kāri 'po karo'*. Galūnės -(i)u, -i turi visi pietų aukštaičiai, kai kurie rytų aukštaičiai ir tik rytinio pakraščio kauniškiai (Birštonas, Jieznas, Prienai).

Dabar Jieznos šnekta yra pačiame kauniškių pakraštyje, kuriame dar vartojamas vidaus einamasis vietininkas (iliatyvas). Tačiau gyvesnės yra šio linksnio vienaskaitos formos, pvz., *Verknėn áidavo gáudyt žuvū; trīsdešim septiñtais mėtais išėjaū karuomenėn; patekaū mókomon kuopōn; neiñk to vābalo rañkon*. Neretai jos pakeičiamos prielinksnio *in* (vartojamo vietoj *į*) junginiu su galininko linksniu, pvz., *nuainū in Jiezną*;

pavažiavo in kītą káimą; reīkia suvėžt, in klúoną sukráut. Daugiskaitos formos su formantu *-na* daugiausia užfiksuotos iš vyresniosios kartos šnektos atstovų, pvz., *krúmuosna nusivedė; vagònuosna suvārė; žentúosna užėjis* 'į žentus nuėjęs'. Dabar daug dažniau sakoma: *in tólimus miškùs gíndavom* (galvijus); *vaikai sulipo in medžiūs; išvažiavaū in Prienus; paiñk vaiką in rankàs.*

Vienokių ar kitokių pokyčių (palyginti su bendrine kalba) daiktavardžių kaityboje pasitaiko ir daugiau, pvz., *botkotjys* 'botkotis', *debesjys* 'debesis', *žvirbljys* 'žvirblis', *latvjys* 'latvis', *lietuojys* 'lietuvis', *vokietjys* 'vokietis' *musià* 'musė', *skolē* (taria *skolē*) 'skola', *vasarójyas* 'vasarojus', *sūnai* 'sūnūs', *vandenai* 'vandenys', *žmónys* 'žmonės', *žovjrius* 'žvyras'.

Mėgstami jiezniškių mažybinės reikšmės daiktavardžiai (deminutyvai) su priesagomis *-ukas, -ė* (rodos, rečiau *-iukas, -ė*), *-utė*, pvz., *gyvulūkas, kepalūkas, lašinūkai, piemenūkas, popiergalūkas, šaltinūkas, upelūkas, gatvūkė, parapijūkė, pievūkė, plytūkė, sodybūkė, trobūkė; keliūkas, teliūkas* 'veršelis', *gryčiūkė; akūtė, duobūtė, karvūtė, ožkūtė.* Pasitaiko vienas kitas vedinys ir su priesagomis *-utas, -uta*, pvz., *langūtas* 'langelis', *vaikūtas* 'vaikelis, vaikiukas', *mergutà* 'mergaitė'. Su priesaga *-(i)ukas* gana dažnai iš tėvo pavardės daromos ir berniukų (nevedusių vyrų) pavardės, pvz., *Gudonūkas* (: *Gudonīs*), *Padegimūkas* (: *Padegimās*), *Juozapavičiūkas* (: *Juozapāvičius*), *Pugačiauskiūkas* (: *Pugačiauskas, Pugačiaūckas*); su *-utas* dažniausiai iš pavardės, turinčios prieš galūnę priebalsį *g* ar *k*, pvz., *Bragūtas* (: *Bragà*), *Ramoškūtas* (: *Ramoškà*), *Rūkūtas* (: *Rūkas*), *Žėkūtas* (: *Žėkà, Žėkas*). Mergaičių (netekėjusių moterų) pavardžių darybai dažnai vartojamos priesagos *-utė, -iūtė*: *Bragūtė, Žėkūtė, Pugačiauskūtė, Gacevičiūtė* (: *Gacėvičius*), *Palioniūtė* (: *Palionīs*).

Kaip ir dauguma aukštaičių, vietoj bendrinės kalbos daiktavardžių su priesaga *-ininkas* jiezniškiai vartoja vedinius su *-inykas*, pvz., *kampinỹkas, šeiminỹkas, valākinykas.*

Įvairuoja kai kurių, ypač negimininių, įvardžių formos ir jų vartojimas. Gana dažnai galima išgirsti formas *manī, tavī* (*manī, tavī*), vartojamas vienaskaitos kilmininko (*manės, tavės*) ar galininko (*manė, tavė*) reikšmėmis, pvz., *nóri atsikratýt manī; manī pramaitinaī; aiķ pas manī.* Jos maišomos su *manė, tavė/tàvė* ar *manì, tavì*, pvz., *àtvežė ligóninén manė; tu padareī manė žmogūñ; pramaityk manì; prašau tavė; aiš už tàvė.* Nevienareikšmiškai (keliems linksniams reikšti) vartojamos ir daugiskaitos formos *mumi, jumi* (kirčiuojamos dvejopai), plg. *mùmi méistras mokėjo; mumi mokino; pas mumi bũvo bendrai; mumi kėlia rytė; mumi išvārė iš namū; ji mumi mokino; ties mumi bũvo; kã jumi daugiaū pasakýt? dėkui jumi.* Daugiskaitos naudininkas turi ir gretimines formas *múm/muñ, júm/juñ.* Turbūt naujesni pasakymai: *pas mùs arkliai keturi bũvo; skėrdžium bũvo pas mùs.* Daugiskaitos kilmininko formą *mūsų* dažnai keičia trumpesnė *mūs*: *nuo mùs káimo liki Kaūno važiavo; diedūkas mùs nepristójo* 'senelis mūsų nesutiko'. Pasakoma ir *mūsų dėšim.*

Vietoj kai kurių paprastųjų įvardžių formų jiezniškiai vartoja ilgesnes (įvardžiuotines) formas, pvz., *nušóvė jāją ir pàts nusišóvė; su jāj (jāj)* 'su ja'; *po tāj óbele* 'po ta obelimi'; *anój* 'ana', *tój* 'ta', *tiej* 'tie', *kuriej* 'kurie'.

Reikia pridurti, kad įvardžiuotiniai būdvardžiai Jiezno šnekte dabar nevartojami; pasitaiko tik viena kita sustabarėjusi, sudaiktavardėjusi, tam tikro termino sudėtine dalimi tapusi ar kitokia forma, pvz., *per didijį kārą iškiřto* (miška); *prie senūjū* (greta *senū*) *kapū; Ilgója* 'Dvarelių k. pievos pavadinimas'; dar plg. *trečiokasai* 'trečia valako dalį turintis valstietis'.

Bet kur sutikto lietuvių pašnekovo kilmę neretai išduoda tam tikrų veiksmažodžių formų vartojimas. Priedzūkio, t. y. su dzūkais (pietų aukštaičiais) besiribojančiose, šnektose prie jų skirtinos būtojo kartinio laiko vienaskaitos I asmens formos: *samdiaū* (*samdeū*), *vediaū*; *barstiaū* (*barsteū*), *matiaū*. Jos į būtojo kartinio laiko asmenavimo paradigmą įsivestos pagal kitų asmenų formas, neturinčias afrikatų *dž*, *č*, plg. *samdeī*, *saīndēme*, *saīndēte*, *saīndē*; *barsteī*, *barstēme*, *barstēte*, *barstē*. Dabar, ypač jaunesniųjų žmonių, vėl dažnai grįžtama prie norminių formų: *samdziaū*, *vedžiaū*; *barsčiaū*, *mačiaū*. Kai kur (pvz., Paverknių k.) tikinama, kad *samdiaū*, *barstiaū* tipo formos apskritai nevartojamos.

Kitų Lietuvos vietų žmonių ausiai neįprastos yra ir tariamosios nuosakos vienaskaitos I ir II asmenų formos su pabaiga *-tau*, *-tai*, pvz., (aš) *norėtau daugiau gaut*; (aš) *nuveitau, kad aītau*; *jėi* (tu) *norėtai, tai dirbtai*³; *kad* (tu) *neišbraidytaī linū*; *kad tu man čia nesėstai, kad* (tu) *neatsaltai kōjū*. Jieziškiams nėra visai svetimos ir I asmens formos su pabaiga *-čia*, pvz., *aš būčia mirus*; *norėjo, kad aš būčia pas jī*. Gretiminių formų vartojimą iš vienos pusės veikia kaimynai dzūkai (formos su *-tau*), iš kitos pusės – užnemunės ir artimiausi dešiniojo kranto (Kálvių, Žiezmárių apylinkių) kauniškiai (formos su *-čia*). Suprantama, juntama ir bendrinės kalbos įtaka, plg. *būčiaū atsisėdęs*; *ką gi aš padaryčiaū vienas*.

Veiksmažodžių bendratys su pabaiga *-inti* ir iš jų padarytos formos jieziškių dažniausiai tariamos su ilguoju *i* (rašomu *ī* arba *y*), pvz., *dalīt* 'dalinti', *padalīki* 'padalinkti', *gamīti* 'gaminti', *sugamīkit* 'sugaminkite', *dūrys atkabītos* 'atkabintos', *būvom kitēp augīti ir mokīti* 'buvom kitaip auginti ir mokyti', *kad atpigītu* 'atpigintu'. Ši ypatybė labai būdinga kairiojo Nemuno kranto kauniškiams, kurie dar ir minėtose formose su *-enti* bei esamojo laiko formose su *-sta* netaria *n*, pvz., *gyvēt*, *gyvėsiu*, *gyvėk*, *sėsta*, *tįsta*. Jiezo apylinkėse tais atvejais *n* paprastai išlaikomas: *gyvėnt*, *gyvėnsiu*, *gyvėnk*, *sėnsta*, *tįnsta* (*kōja skaudėjo, būdavo ištįnsta*).

Be kitų Jiezo šnektos veiksmažodžio būdingesnių ypatybių, dar galima paminėti:

a) esamojo laiko formas su intarpu *-n-*, pvz., *deŋga* 'dega' (*kīek sudeŋga tu pirčiū su linaīs*), *liēnka* 'lieka', *užmiengī* 'užmiegi', *driŋska* 'dryska';

b) *žiūrėti* esamojo laiko formas: *žiūrau* (= *žiūriu*) *ar gālima pasimełsti*; *pro pėčiū žiūrome* (= *žiūrime*); *žiūro* (= *žiūri*), *kokiū grūdū daugiausia*;

c) būtojo kartinio laiko III asmens formas: *āj(o)* 'ėjo', *nuvėj(o)* 'nuėjo', *parėj(o)* 'parėjo', *užėj(o)* 'užėjo'; *gōvė* 'gavo', *pagōvė* (*výrai vāgī pagōvė* – Dvareliškių k.);

d) esamojo laiko vyriškosios giminės veikiamųjų dalyvių, kurie apskritai vartojami retai ir dažniausiai tik pažyminio reikšme, vienaskaitos ir daugiskaitos vardiną su priesagomis *-(i)ant-* ar *-int-*, pvz., *dirbantys žmogūs*, *būvo išgeriantys vóras*, *stovintys vanduō*; *mėistrai visi išgeriantys būvo*, *māno seřgantys vaikai*, *gūlintys gyvuliai*;

e) priešdėlį *in-* 'į', pvz., *iŋkasa*, *iŋmetė*, *iŋsegė*, *iŋšókt*; gana dažną slaviškos kilmės *da-*, pvz., *nedagirdžiū* 'neprigirdžiu', *nedamatai* 'neprimatai', *jaū tį davažiūoji* 'jau ten privažiuoji'.

Kai kurie prielinksniniai ir kiti žodžių junginiai vartojami tai su vienu, tai su kitu linksnium, t. y. sinonimiškai, plg.: *ligī* (*ikī*) *Kaūno keturiasdėšim kilòmetrų* ir *prijúostė būvo ligī žėmei*; *lig vāliai būvo ubagū*; *buvaū po karúomenei*; *po kāri* (= karui) *pasistātė pīrkia*; *prie Smetōnai* (= Smetonos prezidentavimo metais) *tarnavaū* ³ Dviskiemenių žodžių tvirtapradė priegaidė paprastai pakinta į tvirtagalę.

(= rusų valdžios metais) *būvo kitėp; tėvaĩ liėnka prie sūnaūs; reikėjo keliaĩ taisyt ir keliūs reikėdavo taisyt; aš buvaũ našlỹs; buvaũ našlỹs likęs ir vidaūs ministrũ būvo.*

Jiezo šnektos žodyne pasitaiko nemaža retesnių, šiai ir dar kai kurioms tar-
mėms būdingų, kitaip padarytų, kitomis reikšmėmis negu bendrinėje kalboje varto-
jamų žodžių, pvz., *akėnti* 'akėti', *dañgtis* 'tvartas', *dar* 'dabar', *gliaudėlis* 'priebrendęs
riešutas, kuris pats gliaudosi iš taurelės', *kiėmas* 'kaimas', *krapštulỹs* 'kas mėgsta dirbti
smulkius darbus, krapštytis', *lepūtė* 'gaidelis, voveraitė (grybas)', *lopūkė* 'verpiamojo
ratelio kojėlė, kuri minama suka ratą', *pādaras, padarāĩ* 'pakinktai', *palaižinỹs* 'palai-
žūnas, pataikūnas', *pařšinė* 'veislinė, veislei skirta (kiaulė)', *praparšā* 'properša', *rangóti*
'rangyti' (*vakarė surangójam áudeklā*), *raudónbaravykis* 'raudonikis', *sargėlis* 'verpiamojo
ratelio stulpelis ritei įstatyti', *stovỹkščia* 'audžiamųjų staklių šoninis rėmas, šlaunis',
šventóvakaris 'šventvakaris' (*nuo Kalėdų iki Trijų karālių šventóvakariai*), *talkuoti* 'talkinti',
velkėti 'stumti durų velkę' (*išeĩdamas duris užvelkėk*). Perėjus Jiezo ir gretimas apy-
linkes iš vakarų į rytus ir iš šiaurės į pietus galima išgirsti net tą patį daiktą (objektą)
vadinamą bent keliais vardais, pvz., *kařkvoabalis* turi atitikmenis *grambuolỹs, klevėnis, kle-
vėšius, mėlnykas* (sl.); *laũmžirgis* – vieniems dar *žirgėlis, žirgas*, kitiems *laũmės arkliũkas,
rāganos arkliũkas, striėlčius* (sl.); *kraujāžolė* kai kam dar *karpýtinė, kraujũkas, kraujũtis*.
Šnektos žodyną paįvairina ir žodžiai su tam tikrais jų šaknies fonetiniais ar kitais pa-
kitimais, pvz., *aprengā* 'apranga, apsirengimas, drabužiai', *beĩgti* 'baigti' (*kāras beĩgė-
si; mėnesiu(i) beĩgiantis*), *pabeigā* 'pabaiga', *gelāsti* 'galāsti' (*mokėjau išgelāst*), *glũoksnis*
'gluos-nis', *kaliniaĩ* 'kailiniai' (*maži kalinũkai*), *kriūtinė* 'krūtinė', *prieminė* 'priemenė,
prieangis'.

Ilgus šimtmečius Lietuvoje besikeitusios politinės, ekonominės, kultūrinės są-
lygos, bendravimas su kitakalbiais žmonėmis veikė ir šnektos žodyną.

Gausiausią skolinių sluoksnį sudaro slavizmai, patekę iš lenkų (lenk.), baltar-
usių (brus.), rusų (rus.) kalbų, pvz., *ābadas* 'vežimo medinio rato lankas, ratlankis'
(plg. brus. *ábadá, áóbad*, rus. *óóóó*), *alė* 'bet' (lenk. *ale*, brus. *ale*), *bā* 'nes' (lenk. *ba*, brus.
ba), *bũsilas* 'gandras' (lenk. *busiel*, brus. *bycel*), *cėbras* '(medinis) kibiras' (lenk. *ceber*,
brus. *úóóap*), *kalatóti* 'plakti, mušti (sviestą)' (rus. *kolomámb*), *kāšikas, kāšius* 'krepšis'
(lenk. *koszyk, kosz*, brus., rus. *kou*), *káuka* 'kuosa' (lenk. *kawka*), kriaũčius 'siuvėjas'
(lenk. *kraviec*), *laškā* 'lova' (brus. *lóžka*), *māčyti* (*pamāčyti*) 'padėti, pagelbėti' (plg. brus.
nómau), *meñdelis* 'javų guba' (lenk. *mendel*), *pāduška* 'pagalvė' (brus. *nađýuka*), *pagadā*
'gražus oras, giedra' (brus. *nāgada*), *prėslas* 'javų, šieno prikrauta šalinė' (brus. *npácla*,
rus. *npáclo*, lenk. *przėsto*), *šórai* 'plėškė, pakinktai be pavalkų' (lenk. *szory*), *tičkā* 'gairė,
kaištis' (lenk. *tyczka*), *trópas* 'sielis' (lenk. *trafta*).

Mažiau pasitaiko germanizmų, t. y. skolinių iš vokiečių (vok.) kalbos, pvz.,
dyselỹs/diselỹs (plg. vok. Deichsel, tarmių *dīsel*), *lėmbonas* 'kartis, jungianti priekinę ir
užpakalinę vežimo ašis; pertraukas' (vok. *Langbaum*), *stelvōgė* 'vežimo, akėčių, plūgo
skersinis brantams užkabinti' (vok. *Stellwage*, plg. lenk. *stelwaga*), *stũkas* 'vežimo ra-
to ratlankis' (vok. *Stũck* 'vienetas, gabalas'), *špýkis* 'vežimo rato stipinas' (vok. *Speiche*,
tarmių *spīke*). Į Jiezo šnektą germanizmai daugiausia pateko per užnemunės kau-
niškius, turėjusius tiesioginių kontaktų su vokiečiais. Tačiau ne visi anų plačiai
vartojami germanizmai būdingi ir jiezniškiams. Pavyzdžiui, kairiajame Nemuno kran-
te – *spātas* (vok. *Spaten*), *stubā* (vok. *Stube*, tarmių *stuba*), o Jiezo apylinkėse – *lópeta*,
pirkiā/grinčiā.

Jiezno šnekta, kaip ir kitos didesnės ar mažesnės lietuvių kalbos tarmės, formavosi ne vieną šimtą metų, buvo perduodama iš kartos į kartą. Su kartų kaita vyko ir ryškesni ar mažiau pastebimi šnektos pokyčiai. Vieni, kaip ir visose tarmėse, vyko dėl vidinių šnekamosios kalbos raidos dėsnų, pvz., kai kurių žodžių ar jų formų fonetinis ar morfologinis trumpėjimas, dviskaitos nykimas, senesniųjų formų keitimas naujesnėmis priebalsinių, *i*, *u* kamienų daiktavardžių linksniavime (plg. *ākmenas, vandenaĩ, sūnaĩ, vagiaĩ, vagiám, sūnám, sūnaĩs*, vietoj *akmuõ, vāndenys* ar dar senesnės formos *vādenes, sūnūs, vāgys, vagĩms, sūnũms, sūnumĩs*), veiksmažodžių asmenavime (plg. *žuvys pavāsari neřĩa* vietoj retesnės III asmens formos *neřĩti*) ir kt.

Šnektos raidai poveikį darė ir įvairūs išoriniai veiksniai: kaimynų šnektos, svetimios kalbos, prie didžiųjų Lietuvos upių – Nemuno ir Neries (jų tarpupyje) – nuo senų laikų vykęs žmonių judėjimas ir ypač pagyvėjęs gyventojų kilnojimas, maišymasis XX amžiuje. Didelę įtaką daro besikeičiančios visuomeninės, ekonominės, kultūrinės aplinkybės ir, suprantama, vis stiprėjanti bendrinės kalbos įtaka.

Savo fonetinėje ir gramatinėje sandaroje Jiezno šnekta, daugiausia išlaikiusi kauniškių tarmės ypatybių, kartu yra ir jos pakraštinė (kalbininkų terminu – periferinė) šnekta, kuriai būdingos kai kurios gretimų (vakarų dzūkų, arba pietų aukštaičių, mažiau rytų aukštaičių) tarmių ypatybės. Jų visuma atspindi ne tik šnektos praeitį ir dabartį, bet rodo ir tolesnės raidos polinkius. Kalbos mokslui svarbu pastebėti ir užfiksuoti ne tik visuotinai vartojamas šnektos ypatybes, bet ir retus, tik viename ar kitame kaime ar tik iš vieno kito atstovo išgirstus faktus, pvz., *Nēmunas patvĩnksta*⁴ ‘Nemune pakyla vandeniu’ (Nibriū k.); *nũmirė prieš mán gĩmant*⁵ ‘mirė prieš man gimstant’.

Literatūra⁶

Drotvinas V., Grinaveckis V. *Kalbininkas Kazimieras Jaunius*, Vilnius, 1970, p. 66–68, 165.

Girdenis A., Zinkevičius Z. Dėl lietuvių kalbos tarmių klasifikacijos, *Lietuvių dialektologijos skaitiniai*, sud. Z. Babickienė, B. Jasiūnaitė, Vilnius, 1999, t. 1, p. 125–135; tas pat Zinkevičius Z. *Rinktiniai straipsniai*, Vilnius, 2002, t. 1, p. 354–364; dar žr. *ten pat*, p. 365–380 (Apie lietuvių kalbos tarmių skirstymą).

Lietuvių kalbos atlasas: Leksika (t. 1), *Fonetika* (t. 2), *Morfologija* (t. 3), Vilnius, 1977, 1982, 1991.

Lietuvių kalbos rašybos žodynas, Vilnius, 1998, p. 118–122.

Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija, sud. R. Bacevičiūtė, A. Ivanauskienė, A. Leskauskaitė, E. Trumpa, red. L. Grumadienė, Vilnius, 2004, p. 37 ir kt., 53–54.

Lietuvių kalbos tarmės. Chrestomatija, sud. E. Grinaveckienė, A. Jonaitytė, K. Morkūnas, B. Vanagienė, A. Vidugiris, red. E. Grinaveckienė, K. Morkūnas, Vilnius, 1970, p. 25–40, 231 ir kt.

Lietuvių kalbos žodynas, Vilnius, 1956–2002, t. 1–20.

Markevičienė Ž. *Aukštaičių tarmių tekstai*, Vilnius, 2001, d. 2, p. 32–59, 235, 243–245, 285–295.

Morkūnas K. Dėl priedzūkio ir jo ribų, *Lietuvių kalbotyros klausimai*, 1994, t. 34, p. 84–92.

Salys A. *Raštai. Lietuvių kalbos tarmės*, Roma, 1992, t. 4, p. 109–114 (ir žemėlapis), 303–304.

⁴ Esamojo laiko III asmens forma yra kontaminacinė – iš dviejų artimos reikšmės veiksmažodžių *tvinti* ir *tvĩkti*.

⁵ Esamojo laiko padalyvis *gĩmant* padarytas iš retos (vartotos, gal ir vartojamos?) esamojo laiko formos *gĩma* ‘gĩmsta’.

⁶ Duomenis straipsnio autorius taip pat rinko „Versmės“ leidyklos 2003 m. rugpjūčio 18–27 d. organizuotos į Jiezno apylinkes kompleksinės ekspedicijos (vadovas Juozas Pugačiauskas) metu.

- Vidugiris A. Svarbesnieji pietinės Lietuvos Panemunių tarmių bruožai, *Panemunių dzūkai*, Vilnius, 1970, p. 44–45.
- Zinkevičius Z. *Lietuvių dialektologija: Lyginamoji tarmių fonetika ir morfologija* (su 75 žemėlapiais), Vilnius, 1966.
- Zinkevičius Z. *Lietuvių kalbos dialektologija*, Vilnius, 1994, p. 25–34, 153.

Straipsnio rankraštis gautas 2006 07 31, serijos „Lietuvos valsčiai“
Mokslo darbų komisijos įvertintas 2007 11 28, skelbti parengtas
2008 10 08.

Straipsnis numatomas spausdinti „Lietuvos valsčių“ serijos monografijoje
„Jieznas. Stakliškės“ (vyr. redaktorius ir sudarytojas Juozas Pugačiauskas).

Straipsnio kalbos redaktorius Kazys Morkūnas, korektorė Rasa Kašėtienė,
anglų k. redaktorius, vertėjas Aloyzas Pranas Knabikas.

Straipsnio priedai, skelbiami atskirai – specializuotuose skyriuose:

1. Straipsnio santrauka ir jos vertimas į anglų kalbą.
2. Žinios apie autorių.

Interneto svetainės www.llt.lt pastaba: Šis anksčiau nepublikuotas tekstas, kurio nuorašas patvirtintas notaro 2008 10 10, svetainėje www.llt.lt nuolat skelbiamas nuo 2008 10 13.

© Skelbiant ar bet koku būdu panaudojant bet kurį svetainės www.llt.lt tekstą ar jo dalį kartu su juo privaloma skelbti interneto svetainės „Lietuvos lokaliniai tyrimai. www.llt.lt“ visą nesutrumpintą pavadinimą, straipsnio autorių, straipsnio pavadinimą, „Lietuvos valsčių“ serijos ir monografijos, kuriai straipsnis parašytas, pavadinimus bei straipsnio paskelbimo svetainėje www.llt.lt datą.